

Нечипоренко Катерина Петрівна,  
викладач кафедри теорії початкової освіти та методик гуманітарних дисциплін  
Київського університету імені Бориса Грінченка,

## РОЗВИТОК ІНТЕЛЕКТУАЛЬНО-ТВОРЧИХ УМІНЬ УЧНІВ У НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОМУ ПРОЦЕСІ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

*У статті проаналізовано зміст поняття інтелектуально-творчі уміння молодшого школяра, визначено фактори, які впливають на розвиток зазначених умінь та охарактеризовано фактори власної активності особистості як провідні у розвитку інтелектуально-творчих умінь молодших школярів, наведено приклади завдань, які сприятимуть розвитку інтелектуально-творчих умінь молодших школярів на уроках української мови у 3 класі.*

*Ключові слова: інтелектуально-творчі уміння молодших школярів, фактори власної активності особистості.*

Школа — це життєвий простір дитини. Тут вона живе і готується до дорослого життя. І тому навчально-виховний процес має бути спрямований, перш за все, на формування таких умінь, які допоможуть дитині мати високі досягнення з усіх навчальних дисциплін та досягти успіху в соціумі. На нашу думку, такими уміннями є інтелектуально-творчі.

О.Митником було визначено поняття «інтелектуально-творчі уміння молодшого школяра» як здатність успішно здійснювати загальні розумові дії (аналіз, синтез, порівняння, аналогія, класифікація й систематизація понять і фактів), встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, застосовуючи систематизовані знання зі шкільних дисциплін у процесі творення власних продуктів пізнавальної діяльності [2].

Інтелектуально-творчі уміння є результатом мисленнєвої діяльності; синтезом інтелектуальних та творчих умінь; це здатність людини не лише

накопичувати знання, а й використовувати їх у практичній діяльності, створюючи новий або покращений продукт.

До інтелектуально-творчих умінь ми відносимо: уміння визначати, аналізувати, порівнювати, синтезувати, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, конкретизувати, систематизувати, класифікувати, доводити, обґрунтовувати, узагальнювати; бачити деталі; формувати нові положення, прогнозувати, генерувати ідеї; конструктивно працювати з літературою, визначати певні проблеми, формуючи переконані ідеї щодо розв'язання виявлених проблем; визначати поняття через найближчу родову та видову відмінність; будувати правильні умовиводи на основі фактів, окремих наукових понять; фантазувати.

На розвиток інтелектуально-творчих умінь впливають три групи факторів: біологічні, соціальні та фактори власної активності особистості. Саме фактори власної активності є провідними у становленні інтелектуально-творчих умінь в учнів початкової школи. До факторів власної активності особистості належать:

а) *фактор мотивів, потреб, підкріплення* (мотиви власне інтелектуальної діяльності, наявність стійкої пізнавальної потреби, система цінностей, стимули діяльності тощо — Є.Ільїн, О.Матюшкін, О.Тихомиров та ін. [4]).

На користь впливу цього фактора свідчать дослідження О.Тихомирова (процесуально-діяльнісний підхід) [4]. В.Дружинін зауважує, що розвиток інтелекту в шкільному віці визначається переважно внутрішньою мотивацією дитини — допитливістю, прагненням до високих досягнень, суперництва [12];

б) *фактор досвіду* (попередній життєвий, практичний, ментальний досвід особистості — Р.Стернберг, М.Холодна та ін. [5]).

На думку М.Холодної, ментальний досвід особистості визначає інтелект, є носієм властивостей інтелекту [5]. Субтеорія досвіду Р.Стернберга, описуючи можливості інтелекту, виділяє два види здібностей суб'єкта:

здатність справлятися з новою ситуацією та діяти швидко, без зусиль на підставі автоматичних когнітивних навичок у стандартних, повторюваних ситуаціях.

Загалом, попередній життєвий досвід особистості не може не впливати на зміст її розумової діяльності, мотивацію інтелектуальної діяльності, рівень інтелектуальної активності;

в) *фактор компенсації* (наявність компенсаторних можливостей суб'єкта: сили волі, посидючості, наполегливості, терплячості, цілеспрямованості тощо — Л.Орлова та ін.).

Відомо, що маючи незначні інтелектуальні можливості, людина вольова, цілеспрямована, наполеглива, найчастіше досягає більшого життєвого успіху, ніж «інтелектуал», який розпорошує свою інтелектуальну енергію без користі для себе і суспільства;

г) *операційний фактор* (освіченість, ерудиція, обсяг знань, прогалини в знаннях, практичні вміння, навички та ін.) (В.Дружинін, С.Рубінштейн, О.Сичивиця та ін. [1, 4]).

На думку О.Сичивиці, інтелект переходить із можливості у дійсність, реалізується як духовна діяльність, а ерудиція постачає для цієї діяльності всі найголовніші компоненти — об'єкти, засоби і методи у формі тих чи інших знань. Будучи відповідним чином поєднані і приведені у стан діяльнісного руху, ці знання виявляють себе як інтелектуальна потенція [4].

Виділивши три групи факторів, які впливають на ефективність розвитку інтелектуально-творчих умінь, треба зазначити, що в онтогенезі психіки людини спостерігається єдність біологічних і соціальних умов. Провідна роль у розвитку особистості належить соціальним умовам і активності особистості, але цей розвиток неможливий без біологічних передумов. Біопсихологічні задатки людини, її природна обдарованість відіграють важливу роль у формуванні та розвитку інтелекту. Проте, як зазначає О.Сичивиця, цей «дар природи» є лише тією основою, на якій може

сформуватись інтелектуально розвинута особистість у процесі всебічної соціалізації.

Одне із провідних завдань вчителя на кожному уроці є стимулювання власної активності учнів. Педагог повинен створити на уроці таку атмосферу, в якій учням буде цікаво, вони бажатимуть працювати, пізнавати нове та творити.

Навчання повинно набути творчого характеру, тобто бути організованим з урахуванням таких складових творчої діяльності школярів, як самостійне перенесення знань, навичок і умінь у нові ситуації; бачення нових проблем у стандартних умовах; бачення нової функції знайомого об'єкта; вміння бачити альтернативне розв'язування; вміння комбінувати відомі способи розв'язання проблеми; вміння шукати оригінальні способи її розв'язання. З цією метою важливо пропонувати учням такі завдання, які вимагають інтенсивного розмірковування, що сприятиме активному розвитку творчого мислення та інтелектуально-творчих умінь. Використання на уроках інформаційно насичених матеріалів, цікавих завдань і вправ розвивального та творчого характеру підвищить пізнавальний інтерес, допитливість, спостережливість, бажання вчитися та створювати щось нове, своє власне.

Розвиток інтелектуально-творчих умінь молодших школярів — складний, цілеспрямований, систематичний та міжпредметний процес. Без систематичного виконання завдань розвивального та творчого характеру неможливо розвинути в учнів інтелектуально-творчі уміння. Для учня, у якого розвинені зазначені уміння характерним є самостійне визначення мети, інтерес до навчання, допитливість, постановка перед собою цілей та планування роботи, аналіз та визначення необхідних знань для розв'язання завдання, прогнозування результату, сміливе висування нових ідей (шляхів подолання труднощів при виконанні завдання), фантазування (якщо цього вимагає завдання) та обґрунтування своєї думки, самокритика та адекватна оцінка продуктів своєї праці. Така дитина зможе мати високі досягнення з

навчальних дисциплін у середній та старшій школах, а потім досягти успіху в подальшому житті.

Пропонуємо завдання, які сприятимуть розвитку інтелектуально-творчих умінь на уроках узагальнення та систематизації знань учнів з розділу «Іменник» у 3 класі.

1. Додавши одну літеру, утвори нове слово. Постав питання до слів та визнач, яка це частина мови. Використовуючи ці слова (на вибір), склади два речення так, щоб одне з них починалось словом «всі», а друге – «деякі».

Мак (смак)

Кол (укол)

Буква (буквар)

Міх (сміх)

Лад (клад)

Гра (грам)

Буря (буряк)

Лід (слід)

Рука (рукав)

(Всі буряки є рослинами. Деякі сліди є великими.)

2. Перетвори одне слово в інше, змінюючи лише одну букву. Постав питання до слів та визнач роди іменників. Використовуючи ці слова (на вибір) склади два речення так, щоб одне з них починалось словом «всі», а друге – «деякі».

|               |               |               |              |               |               |
|---------------|---------------|---------------|--------------|---------------|---------------|
| село          | пора          | коса          | рід          | нора          | кора          |
| <u>(сало)</u> | <u>(нора)</u> | <u>(коза)</u> | <u>(рік)</u> | <u>(пора)</u> | <u>(нора)</u> |
| рало          | кора          | лоза          | <u>(сік)</u> | <u>(кора)</u> | <u>(нова)</u> |
|               |               |               | вік          | кома          | сова          |

(Всі сови не в'ють гнізд. Деякі села розташовані близько біля міста Києва.)

3. Розшифруй піктограмми. Склади власні піктограмми з поданих знаків.

- + = \* / > < :

р а к і в т л о

- + = / \* - + - \* = + / : - : > + < : > : = = + - > +

(рак) (віра) (ріка) (ворота) (лоток) (карта)

4. Склади ланцюжок іменників. Кожне наступне слово повинне починатися останньою буквою попереднього слова. Постав всі слова у множині.

Корова – ... (абрикос – село – орел – літак – круг – ... )

З одим словом (на вибір) склади речення за поданою схемою:

\_\_\_\_\_ .

5. Знайди «приховані» слова, відкинувши зайве. Визнач число іменників. Склади невеличку розповідь «Зимові пригоди», використовуючи слова вправи.

Косий — заплетене волосся у дівчаток. (коси)

Сліди — зимова вода. (лід)

Рослина — риба. (лин)

Вороги — ростуть на голові в оленів. (роги)

6. Закресліть одну букву і утворіть нове слово. Постав питання до іменників. Визнач істота чи не істота? Склади хибні судження використовуючи пари слів. Наприклад: Рись любить їсти рис.

РИСЬ (РИС)

РОСА (ОСА)

ЗУБР (ЗУБ)

ЄНОТИ (НОТИ)

ГРИБИ (РИБИ)

ГРАК (РАК)

(Оса кожного ранку збирає росу. Зубр немає зубів. Єноти вміють читати ноти. Риби дуже люблять їсти гриби. Грак схожий на рака.)

7. Утвори нові слова-іменники, які починаються складами поданого слова. Визнач істота чи неістота?

### КОЛЕСО

КО...      ЛЕ...      СО...    (коліно, лебідь, сонечко)

### ГОЛОВА

ГО...      ЛО...      ВА...      (голуб, лото, вата)

### ПОЛІНО

ПО...      ЛІ...      НО...    (поле, лікар, нора)

8. Виконай дії та дізнаєшся, які тварини мешкають в Африці. Визнач роди іменників. Підготуй доповідь та розкажи своїм однокласникам про життя однієї з поданих тварин.

Геракл – ракл + парта- та + д = ... (гепард)

Панда – да + тепло – пло + радіо – діо = ... (пантера)

Череп + арка – рка + халат – лат = ... (черепашка)

Лев – в + мурка – ка = ... (лемур)

Шафа – фа + калина – ина = ... (шакал)

Марка – рка + в + паровоз – ровоз = ... (мавпа)

9. Утвори нове слово, взявши з поданих слів перший склад. Визнач роди іменників.

Лікар, товар - ... (літо)

Гора, лоза, вагон - ... (голова)

Допомога, роги, гараж - ... (дорога)

Коровай, робота, нація - ... (корона)

Мапа, радіо, фонтан - ... (марафон)

З один утвореним словом (на вибір) склади речення за схемою:

| \_\_\_\_\_ .

10. Від поданих слів утвори іменники та запиши їх у три колонки за родами.

Світлий, гримить, вишневий, скляний, дерев'яний, турботливий, сміливий, морозно, розмовляють, теплий, розсмішили, транспортний.

(Чол. рід: грім, мороз, сміх, транспорт.

Ж. рід: вишня, турбота, сміливість, розмова.

С. рід: світло, скло, дерево, тепло.)

11. З поданих частин склади слово та визнач рід іменника. Чи у всіх словах вдалось визначити рід? Чому?

нок, ря, по, ту — ... (порятунок);

зо, ля, зу — ... (зозуля);

рі, две — ... (двері);

ро, сят, по, ко — ... (поросятко);

с, май, тер — ... (майстер).

(Двері – слово у множині. Іменники, що вживаються тільки в множині, за родами не розрізняються.)

12. Запиши слова-іменники жіночого роду, які починаються буквами слова «Птах». Склади два судження (одне істинне, друге – хибне) зі словом «птах».

П\_\_\_\_\_ (пір'їна)

Т\_\_\_\_\_ (трава)

А\_\_\_\_\_ (айстра)

Х\_\_\_\_\_ (хата)

(Кожен птах має крила (Істинне судження). Всі птахи відлітають на зиму у теплі краї (Хибне судження)).

13. Запиши слова-іменники чоловічого роду, які починаються буквами слова «Діжка». Склади два судження (одне істинне, друге – хибне), використовуючи дібрані слова.

Д\_\_\_\_\_ (друг)

І\_\_\_\_\_ (ірис)

Ж\_\_\_\_\_ (жолудь)

К\_\_\_\_\_ (коридор)



А \_\_\_\_\_ (автобус)

(Жолуді ростуть на дубах (істинне судження). Усі автобуси мають по чотири колеса (Хибне судження)).

14. Знайди і виправ помилки в тексті. Обґрунтуй свою відповідь. Заверши останнє речення. Склади подібну розповідь про свого друга.

Ще ніколи андрійко так не чекав свого дня народження. Сьогодні здійсниця його найзаповітніша мрія – Батьки подарують йому Цуценя. Хлопчик назве його \_\_\_\_\_.

15. Добери до загальних іменників власні назви. Використовуючи всі загальні іменники та деякі дібрані власні, склади текст-розповідь.

Країна – (Україна, Польща, Росія)

Місто – (Київ, Львів, Донецьк)

Річка – (Дніпро, Дністер, Буг)

Дівчинка – (Марина, Олена, Ганна)

Кіт – (Мурчик, Васько, Пушок)

16. Добери до власних іменників загальні назви.

Іванка, Маринка, Тетяна, Валентина — (дівчата)

Київ, Москва, Львів, Дніпропетровськ — (міста)

Дніпро, Дністер, Рось, Прип'ять — (річки)

Мурчик, Ласка, Зоря, Пушок — (клички тварин)

Україна, Польща, Росія, Німеччина — (країни)

Використовуючи слова вправи, склади речення за поданою схемою:

| \_\_\_\_\_ .

17. Розподіли подані іменники за самостійно обраною ознакою. Використовуючи подані слова, склади текст-опис «Моя Батьківщина».

Зима, вітер, село, річки, ліс, поле, земля, дерева, країна, гай, тварини, місто.

(За родами: ж.р. – зима, земля, країна; ч.р. – вітер, ліс, гай; с.р. – село, поле, місто.

За числом: іменники, що стоять в однині – зима, вітер, село, ліс, поле, земля, країна, гай, місто; іменники, що стоять у множині – річки, дерева, тварини.)

18. Випиши у стовпчик власні іменники та прочитай назву першої столиці України. Згадайся, яка остання буква ключового слова. Придумай та запиши власний іменник, який починається з цієї літери.

Вітер, Хомка, площа, Алушта, сніг, місто, Роман, Кононенко, літак, гори, Іванович, річка.

|  |  |
|--|--|
|  |  |
|  |  |
|  |  |
|  |  |
|  |  |
|  |  |

Цілеспрямоване і систематичне використання на уроках мови завдань розвивального характеру забезпечує озброєння школярів засобами пізнання, навчає їх активно та творчо мислити, прищеплює інтерес до основ науки про мову, формує прагнення постійно вдосконалювати свою мовну культуру, розвиває інтелектуально-творчі уміння та робить процес навчання цікавим та радісним.

## ЛІТЕРАТУРА

1. Дружинин В.Н. Психология общих способностей / В.Н. Дружинин. — СПб. : Питер, 1999. — 368 с.
2. Митник О.Я. Як навчити дитину мистецтва мислення. Педагогічна психологія. Навчальний посібник для слухачів курсів підвищення кваліфікації педагогічних працівників у системі післядипломної освіти /

Олександр Якович Митник. — К. : Видавництво «Початкова школа», 2006. — 104 с.

3. Сичивиця О. Ерудиція як фактор інтелекту / О. Сичивиця // Філософські пошуки. — Вип. I (V-VI). — Львів : Cogito-Axil- Центр Європи, 1998. — С. 6-17, 85-131.

4. Тихомиров О.К. Психология мышления / О.К.Тихомиров. — М. : МГУ, 1984. — 272 с.

5. Холодная М.А. Психология интеллекта : парадоксы исследования / М.А. Холодная. — Томск : ТГУ, Москва : Барс, 1997. — 480 с.

*В статье проанализировано содержание понятия интеллектуально-творческие умения младшего школьника, определены факторы, которые влияют на развитие отмеченных умений и охарактеризованы факторы собственной активности личности как ведущие в развитии интеллектуально-творческих умений младших школьников, приведены примеры заданий, которые способствуют развитию интеллектуально-творческих умений младших школьников на уроках украинского языка в 3 классе.*

*Ключевые слова: интеллектуально-творческие умения младших школьников, факторы собственной активности личности.*

*The article analyses the content of the intellectually-creative skills of the pupils of elementary school, defines factors which influence on development of the noted skills and the factors of own activity of person as the main are described in development of the intellectually-creative skills of the pupils of elementary school, gives the examples of the tasks, which promote the development of the intellectually-creative skills for the pupils of the third form.*

*Key words: intellectually-creative skills of the pupils of elementary school, the factors of own activity of person.*

